

HALLSTATTUL TÂRZIU (SEC. VII–V î.e.n.) ÎN TRANSILVANIA.
O REEVALUARE CRITICĂ A SURSELOR SCRISE ȘI ARHEOLOGICE*

ALEXANDRA GHENGHEA**

Sfârșitul primei epoci a fierului în Transilvania reprezintă un subiect foarte controversat al arheologiei românești. Discuțiile privesc îmbinarea a două ramuri de cercetare: arheologia funerară și filologia clasică. Dihotomia dintre elementele etnice autohtone și cele intruzive constituie punctul principal a ceea ce se numește „problema scitică”. Viziunea tradițională asupra Hallstatt-ului târziu în Transilvania presupune prezența unor grupuri nomade scitice „intruzive”, ce s-au așezat în zona aflată în discuție ca rezultat al migrației, către sfârșitul secolului al VII-lea a.Chr. Lucrarea de față¹ și-a propus reconsiderarea acestei abordări, identificarea apariției sale din punct de vedere istoriografic, examinarea fundamentelor viziunii tradiționale și a argumentelor aduse în sprijinul său. În acest scop, s-au analizat sursele folosite în elaborarea paradigmei cultural-istorice, cele scrise și arheologice.

Din punct de vedere istoriografic, viziunea tradițională a fost fondată pe o întregă mentalitate istorică preocupată de a defini chestiunea scitică drept o parte a unei probleme mult mai ample, de interes la nivel european. Problema prezenței sciților în Transilvania a intrat în circulația științifică, fiind în general considerată un fapt istoric real, atestat și dovedit în urma studierii surselor. Deși de-a lungul timpului au existat puncte de vedere ce au contestat această abordare, viziunea tradițională s-a încetățenit, devenind de la sine înțeles faptul că sciții, ca grup etnic clar stabilit și identificat cu cel nominalizat în scrierile herodoteice, s-au așezat pe teritoriul Transilvaniei, diferențiindu-se de autohtoni prin cultura materială proprie și fiind apoi asimilați în marea masă tracică.

---

* Textul de față reprezintă rezumatul tezei de doctorat, cu același titlu, susținute public de autoare în data de 30.09.2015, la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, sub conducerea științifică a academicianului Alexandru Vulpe, acest program doctoral fiind, de altfel, ultimul coordonat de domnia sa. Comisia de doctorat a fost alcătuită din prof. dr. Alexandru Barnea (Facultatea de Istorie, Universitatea București), dr. Valeriu Sârbu (Muzeul Brăilei), dr. Nona Palincaș (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București).

** Doctorandă a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București până la data susținerii tezei de doctorat; e-mail: alexandraghenghea@yahoo.com.

¹ Teza de doctorat, însumând 236 de pagini, este structurată în cinci capitole, completate cu bibliografia, catalogul descoperirilor și ilustrația ordonată în 21 de planșe.

În **primul capitol, Noțiuni introductive**, au fost definiți termenii și conceptele utilizate, precum: Hallstatt, rasă, limbă, grup etnic, etnicitate, etnogeneză, relația dintre procesul genetic și limbă, ἔθνος și γένος, sciți (planul istoric, istoriografic și arheologic), rit și ritual funerar, înhumăție vs. incinerăție, biritualism, imitație. Cu scopul de a explora construirea de identități moderne în trecut, sunt prezentate în acest capitol două cazuri celebre, în care metodologia folosită în cercetare s-a apropiat de cea a „problemei scitice”: exemplul celtic și cel anglo-saxon. Necesitatea unei abordări critice a perspectivei tradiționale definește obiectivul lucrării: stabilirea veridicității acesteia prin analiza surselor folosite în elaborarea sa.

În cel de-al **doilea capitol, Analiza surselor scrise**, sunt prezentate principalele fragmente ale textelor literare antice, fundamentale în identificarea etnică a descoperirilor funerare din Transilvania cu *ethnos*-ul scitic/agathyrs, precum și direcțiile filologice în analiza și interpretarea surselor scrise (în special a *Istoriilor* lui Herodot). Pasajele referitoare la sciți au fost preluate *ad litteram*, din punct de vedere arheologic, spre a argumenta un model deja formulat. În acest capitol, au fost discutate perspectivele din care textele antice au fost interpretate, spre a vedea dacă datele filologice sunt suficient de clare pentru a susține discursul arheologic. Concluzia acestui capitol este că atât arheologia, cât și filologia clasică prezintă date incerte în construirea de etnicități, fiecare sprijinindu-se pe ambiguitățile aparent obiective ale celeilalte ramuri, într-un proces metodologic de tip „gemischte Argumentation”. În studiul de față, este prezentat și traseul *ethnos*-ului scitic de-a lungul istoriei moderne și contemporane în mediul academic românesc, ceea ce a condus în mod inexorabil la conturarea identității sale arheologice.

Necesar pentru acoperirea lipsurilor acestei probleme este un dialog mai coerent între cele două discipline, pentru a evita permanenta capcană a argumentației mixte, apărute încă de la începutul secolului al XIX-lea. Cunoașterea diversității de opinii din filologia clasică este necesară demersului arheologic atunci când acesta se sprijină pe interpretările obținute în urma analizei izvoarelor scrise.

Modul în care istoricii influenți ai secolului al XIX-lea și ai primei părți a secolului XX au interpretat sursele scrise și cultura materială a modelat perceperea istoriei, aceeași viziune păstrându-se în linii generale până în prezent.

Capitolul al treilea, Istoriografia arheologică asupra „problemei scitice” în Transilvania, abordează subiectul pornind de la contribuțiile lui J. Hampel, cel care a atribuit primele descoperiri întâmplătoare (printre care și spada de la Dobolii de Jos) sciților herodoteici, până la ultimele puncte de vedere din arheologia românească. Tot aici sunt analizate premisele ideologice ale concepției lui J. Hampel, bazele arheologice ale lui M. Rostovțev și N. Fettich, formarea conceptuală a modelului invaziei scitice și acceptarea acestuia în discursul științific.

În acest capitol, am arătat cum s-a format modelul arheologic al invaziei scitice în Ungaria și Transilvania pe fondul teoriei postulate de G. Nagy, cel care a propus o proveniență uralo-altaică/finno-ugrică a sciților, încercând să demonstreze, prin combaterea teoriilor lui K. Neumann și K.V. Müllenhoff, că sciții herodoteici sunt strămoșii maghiarilor. De fapt, prima formulare a ideii unei invazii scitice o reprezintă introducerea în arheologie a teoriei lui G. Nagy, care ilustrează expresia unei aspirații ideologice, apărute pe fondul idealurilor naționaliste ale epocii.

Istoriografia descoperirilor de tip Ciumbrud în Transilvania se poate împărți în două curente principale. Cel mai frecvent punct de vedere a fost abordarea kossiniană, promovată de M. Rostovțev și V. Pârvan, împărtășită fără întârziere și de M. Roska. Pe această linie au mers cei mai mulți dintre arheologii care s-au ocupat de cercetarea Hallstatt-ului târziu în Transilvania, atât cei care și-au dedicat aproape întreaga lor activitate studierii acestei problematice, cât și cei care au tratat-o în mod sumar: N. Vlăsa, I. Ferenczi, V. Vasiliev, I.H. Crișan etc. A doua abordare istoriografică este cea promovată de cercetătoarea sovietică A.I. Meliukova, care a combătut cu vehemență perspectiva liniei Rostovțev – Pârvan, optând pentru teoria influențelor zonelor nord-pontice, receptate în spațiul intracarpatic, mai ales pe calea imitației locale a diferitelor piese. A.I. Meliukova a fost urmată de D. Popescu, în a doua parte a activității sale, de G. Marinescu și, doar parțial, de A. Vulpe, el dezvoltând propriul său punct de vedere referitor la aceste probleme.

Studiul critic al Meliukovei a avut un slab răsunet în arheologia românească. Deși critica sa se îndreaptă mai ales spre materialul arheologic și, nu în ultimul rând, spre interpretările cultural-istorice ce au derivat din studiul incomplet al acestuia, istoriografia a tins, cu anumite excepții, să continue linia promovată de Rostovțev și Pârvan și, mai târziu, de Roska. În timpul lui Pârvan, descoperirile arheologice erau încă slab reprezentate, iar interpretările etnice, formulate de Roska după modelul kossinnian, prevalau asupra studiului arheologic propriu-zis. Analiza critică a materialului arheologic, formulată în repetate rânduri de A.I. Meliukova, nu a fost decât de puține ori împărtășită de arheologia românească, în inerția unui model istoric care a prevalat asupra evidenței arheologice.

În primul capitol am arătat că scopul principal al acestei lucrări este acela de a analiza principiile pe baza cărora s-a construit modelul migraționist asupra Hallstatt-ului târziu și, mai ales, gradul de credibilitate a surselor. Criticile aduse până în momentul de față au avut ca obiect metodologia folosirii diferitelor izvoare, combinarea lor și argumentația amestecată, mai puțin stadiul și validitatea surselor în sine. Prin urmare, rolul lucrării de față este acela de a completa această critică prin analiza datelor arheologice și a credibilității acestora în construirea unui scenariu istoric, oricare ar fi fost acesta. Problema criticii datelor arheologice, a calității săpăturilor și a înregistrării datelor nu a fost niciodată ridicată în istoriografie, fiind doar vag menționată.

Al patrulea capitol, *Cronologia grupului Ciumbrud*, este cel mai amplu și analizează critic descoperirile funerare ale perioadei hallstatiene târzii din Transilvania, arătând în ce constă baza arheologică pentru formularea de interpretări cultural-istorice. Este vorba despre 121 de puncte cu descoperiri, dintre care doar 54 pot fi considerate cu certitudine funerare, după mențiunile din literatură. Restul îl constituie piese descoperite întâmplător. Se poate presupune că o bună parte dintre acestea provin, de asemenea, din contexte funerare, însă, în absența mențiunilor în acest sens, nu le-am inclus în această categorie. Dintre cele 54 de puncte cu descoperiri cu caracter funerar, 7% au fost incluse în categoria săpăturilor sistematice (patru cimitire: Budești – *Fânațe*, Mărișelu, Ozd și Târgu-Mureș), iar 93% sunt considerate nesistematice. Nu se poate estima un număr total

de morminte, acesta nu se menționează nici în cazul săpăturilor sistematice; de exemplu, la Budești – *Fânațe* se precizează că numărul inițial de morminte ar fi fost de 15–20, dintre care au fost săpate 10. În selectarea și delimitarea descoperirilor arheologice s-au utilizat criteriile cronologice și nu culturale, fiind incluse și punctele ce sunt atribuite, cel mai adesea, culturilor locale. Capitolul de față s-a concentrat asupra metodelor de înregistrare, a amplorii distrugerilor și a semnificației acestora în deformarea tabloului arheologic, stabilind gradul de credibilitate a descoperirilor funerare pe baza cărora s-au construit scenarii istorice. Această analiză nu a luat în considerare descoperirile întâmplătoare, reprezentate, de obicei, de piese izolate și singulare, ci doar pe cele cert funerare. Din punct de vedere teoretic, se critică viziunea care susține că „obiectele” constituie centrul discursului arheologic, prezentându-se și punctul de vedere împărțit, acela care vede în contextul arheologic esența acestui domeniu al cunoașterii. Această aserțiune permite și libertatea abordărilor pluridimensionale, căci, în prezența unui context cert, situația arheologică poate fi privită prin paradigme diferite. În acest capitol se explică și de ce problema fundamentală a arheologiei românești în tratarea chestiunii scitice nu o constituie paradigma, ci lipsa datelor arheologice. Critica paradigmei fără o înțelegere fundamentală a surselor din teren pe baza cărora aceasta este susținută nu reprezintă, însă, obiectul acestui capitol.

Nu am făcut o separare culturală a contextelor funerare, așa cum se obișnuiește în literatură, pornind de la M. Roska și până la V. Vasiliev, prin delimitarea a ceea ce este considerat scitic de ceea ce se vrea a fi local, fiindcă nu credem că datele pe care le avem pot demonstra încărcătura etnică a materialului arheologic și nu urmăm abordarea de tip kossinniană, ce echivalează obiectul arheologic cu un *ethnos* clar definit. Prin urmare, criteriul folosit fiind mai neutru, de ordin cronologic, am inclus în analiză și cimitirele de la Chendu Mare, Iernut și Uioara de Sus.

De asemenea, nu este împărțit punctul de vedere prin care se consideră că arheologia românească a fost pozitivistă în tratarea problemei scitice, mentalitate care are în vedere doar structura concepției, preterând o componentă proprie curentului pozitivist. Această componentă este reprezentată de metodologie, ce s-ar manifesta în arheologie prin rigozitate, minuțioasa înregistrare a datelor, folosirea unor metode exacte ce permit colectarea a cât mai multor informații din timpul săpăturii, observarea atentă a stratigrafiei, urmată de reprezentarea acesteia în publicație. Or, în cadrul descoperirilor funerare ce datează din Hallstatt-ul târziu în Transilvania, distrugerile depășesc în amploare numărul datelor recuperate și nu există niciun cimitir în care să nu fie menționate morminte distruse. Aceeași situație se observă și în felul în care sunt prezentate datele în publicații, așa-zisele planuri, adâncimile, dimensiunile gropilor care arată contradicții evidente. Înregistrarea și ilustrarea datelor din teren nu prezintă caracteristici obiective, lipsindu-le rigoarea și precizia care definesc un demers de natură pozitivistă. Concluziile de pe urma acestor date sunt, uneori, greu de criticat, mai ales atunci când, la publicarea rămășițelor unui mormânt distrus, sunt prezentate interpretări de natură istorică, foarte generale, ce nu au nicio legătură cu situația arheologică înfățișată, observându-se o întrerupere între descrierea datelor și emiterea

concluziilor, care sunt, mai degrabă, niște fraze ce țin de formalism și nu derivă din situația analizată. De multe ori, în cazul cimitirelor identificate în urma lucrărilor de construcție practicate în zonă, deși au fost cercetate de arheologi, investigația lor s-a oprit în locul de concentrare a mormintelor deja apărute, astfel încât limitele sitului nu au fost înregistrate. De aceea, nu o dată, în anii ce au succedat cercetarea arheologică, morminte învecinate locului în care s-a săpat au continuat să apară în timpul lucrărilor agricole desfășurate în zonă și au fost interpretate drept morminte izolate (vezi Ozd).

Ambiguitatea datelor arheologice creează dificultăți în construirea de scenarii și în alegerea unei perspective prin care informațiile disponibile pot fi valorificate. Cu toate acestea, diversitatea materialității pieselor, a diferențelor de stil, variația ritului funerar, acolo unde acesta este relativ indicat, ne prezintă o lume eterogenă, cu expresii foarte distincte ale etnicității. Variațiile ritualului funerar pot fi privite ca o manifestare a diferitelor segmente și actori sociali, care se pot comporta în mod diferit atunci când înmormântează, fără să acționeze precum o entitate unitară.

În **capitolul al cincilea**, rezervat *Concluziilor*, se arată că stadiul actual al cercetării nu reprezintă o bază documentară suficientă pentru propunerea de modele credibile, ce ar explica modul de desfășurare a vieții în perioada Hallstatt-ului târziu și evoluția sa. Acesta indică, mai degrabă, lipsurile acumulate de-a lungul timpului, iar dimensiunea distrugerilor arheologice împiedică formularea unor concluzii pertinente și nu poate susține modelul tradiționalist. De asemenea, sursele ce stau la dispoziție în prezent nu pot constitui o bază necesară și suficientă pentru construirea altor modele. Considerăm prioritară în rezolvarea „problemei scitice” acceptarea stadiului cercetării și necesară stabilirea de noi demersuri arheologice și săpături sistematice.